

ПОЕТИКА ПОДІЛЬСЬКОГО НАРОДНОГО ОПОВІДАННЯ «ЯК СИН-ВЧИТЕЛЬ БАТЬКА НАЙМИТОМ НАЗВАВ»

І. Є. Руснак

(доктор філологічних наук, професор, Вінницький державний
педагогічний університету імені Михайла Коцюбинського)

В статтє предлагается анализ поэтики подольского народного рассказа, записанного в 1960 году известной подольской фольклористкой Настей Присяжнюк в пгт. Погребище Винницкой области.

The article deals with analysis of Podol folk story poetics, recorded in 1960 by a well-known folklorist Nastia Prysiazhniuk, c. Pogrebyshche, Vinnitsa region.

Серед жанрів народної прози численну групу складають усні оповідання, які ведуться здебільшого від першої особи – очевидців чи учасників подій. Такі оповіді дійшли до нашого часу з найдавнішої доби, свідченням чому є «Повість минулих літ», записи палігримів, давні судові протоколи й акти. Однак систематичне вивчення оповідного жанру розпочалося порівняно недавно – в середині ХІХ століття. І. Франко пояснював цю обставину тим, що фольклористи «полювали на пісні, казки, вірування, легенди, і їм ніколи було прислухатися до тих широких, невимушених і на око безпрограмових розмов селянських, у яких мов у калейдоскопі переливаються їх щоденні, не раз на око сірі та нецікаві справи» (1, 10). На думку вченого, чи не єдиним винятком у тому масиві записів є «Записки о Южной Руси» П. Куліша.

Жанрово-стильову строкатість оповідань помітив і М. Добролюбов, що знайшло відображення у термінології, якою користувався вчений: «звістки», «плітки», «думки, задачі і рішення», «відверті міркування», «ефемерні розмови», «чутки, усні сказання й сучасні замітки» (2, 16). Українські фольклористи здебільше використовували поняття «бесіди», «розказки», «гутірки», «оповідки», «оповіді», «історії», «притчі», «бувальщини», однак за сталістю вживання найпоширенішим виявився термін «оповідання».

Перша спроба наукової класифікації неказкової прози належить М. Драгоманову («Малорусские народные предания и рассказы») (3). Найповнішою науково обґрунтованою в ХІХ столітті вважають класифікацію оповідальної народної творчості, запропоновану І. Франком (4, 2) і підтриману В. Гнатюком (5, 189), в основу якої покладено літературні форми. Відомі дослідники фольклору виділили в усній народній прозі казки, казки про тварин («байки звірячі»), новели, фацеції, анекдоти, оповідання міфічні, оповідання про особи, події й історичні місцевості, притчі й апологи. Відтак усні оповідання почали привертати увагу фольклористів, даючи їм багатий матеріал про суспільні та побутові явища народного життя.

Народні оповідання можна поділити на такі жанри: діалоги-імпровізації; перші враження, повідомлення про побачене, почуте, пережите (спогади безпосередніх учасників подій і чутки та поголоски); медитативні оповіді (сповіді й роздуми); родинні спогади; спогади про випадки; товариські бесіди; оповіді бувалих людей, майстрів-оповідачів.

Підсумком багаторічних досліджень і дискусій народної прози стала класифікація російського вченого К. Чистова, який найбільш об'єктивними критеріями диференціації неказкової прози назвав «ознаку часу (давній, менш давній, теперішній), ознаку локальної прикріпленості чи неприкріпленості, наявність чи відсутність надприродних персонажів і відношення оповідача до подій» (6, 48–49).

Виходячи з усталених у фольклористиці підходів до усної оповідної творчості народу, у цій статті робимо спробу проінтерпретувати функціональну специфіку, тему й поетику усного народного оповідання «Як син-вчитель батька наймитом назвав» (7), що було записане 1960 року відомою подільською фольклористкою Настею Присяжнюк у

снт. Погребище Вінницької області від сестри Софії Присяжнюк-Яцуненко (1879 р. н.). Матеріали статті можна використовувати на заняттях з історії української літератури, адже, як зазначав свого часу Є. Маланюк, «наша культура не завжди була лише «національною», її напрями, її глибший і ширший зміст були часто диктовані і давані саме географічним положенням нашої Батьківщини» (8, 9).

Усне оповідання «Як син-вчитель батька наймитом назвав» за жанром є спогадом про випадок, що вирізняється завершеністю. У ньому чітко виокремлюються *зачин* (повідомлення про життя родини бідного наймита Логина), *розвиток подій* (розповідь, як наймит спромігся дати освіту єдиному синові; гостини старого Логина в сина), *кульмінація* (найбільш складне випробовування для персонажа, яке вирішує майбутнє двох рідних людей: син-учитель просить батька не зізнаватися привселюдно в родинних зв'язках між ними), *розв'язка* (вирішення конфлікту ситуації, що склалася: відмова батька від сина); *епілог* (заклучна частина усного оповідання, в якій ідеться про те, що сталося з персонажами після розв'язки – син уже ніколи не родичався з батьками, а батько часто плакав, оповідаючи історію сина-зрадника). Вся увага оповідача зосереджена на самому факті відмови сина-вчителя від бідної родини, його погордливого ставленні до батька-наймита.

У цьому спогаді про випадок охоплено конкретні часові й територіальні орієнтири (названо 1895 рік, коли син подався за наукою до второкласної вчительської школи в рідному селі Спичинці в Погребищенському районі, та 1899 рік, коли після навчання його призначено вчителем у село Кулешів). Оповідач ідентифікує героїв своєї оповіді, називає їхні імена (тут на ім'я згадано навіть писаря Дерев'янка, який порадив селянинові Логинові вивчити сина); характеристики персонажів практично відсутні, їхні головні риси розкриваються переважно через вчинки. Оповідач обирає конкретну життєву ситуацію, в якій виразно проступають оцінні характеристики люблячого батька й самовдоволеного сина-гордяка.

Усе своє життя наймит гірко працював на панських полях і в господарках попа та багатих селян-дуків. Незважаючи на бідність, вирішив дати синові-одинаку освіту, щоб той не поневірявся в наймах. Уся сім'я недоїдала, щоб таки поставити Демидонта на ноги, піклувалася про його новий статус, який пов'язувала з достойним життям сільського інтелігента (з *останнього [...] вдягнули сина, як панича, й відправили [...] на вчителювання, пішов Логин череду пасти, неграмотна дочка Параска пішла до попа служити наймичкою, заробили за сніп в пана пшенички*) (7, 270). Особливою змістовою наповненістю та важливою характерологічною функцією наповнений епізод подорожі старого наймита до сусіднього села: *Батько придягнувся, муку на плечі, чоботи під пахву і йде (а це верстов десять з гаком). Під Кулешевим взувся: як-не-як, а батько вчителя*) (7, 270). Деталлю-штрихом в усному оповіданні передано повагу батька до вченого сина, почуття власної гідності, викликане тим, що зумів свого часу дати належну освіту одинакові.

Однак уся значущість оповіді переноситься на епізод зустрічі батька із сином. Важливими для розуміння внутрішнього світу сутності персонажів є репліки кожного з них. Так, відповідь Демидонта на запитання *До тебе хтось, здається, прийшов? Де ж він? (Та то мої батьки прислали наймитом продукти* (7, 271)), його прохання до батька (*Тату, як хто, може, чи вчителі, чи сторож, або хто з людей прийде, то не звітть мене сином, а я вас не буду батьком, а скажу, що чоловік з нашого села*) (7, 271) виявляють гордовите ставлення до батька і родини, демонструють уявну «вищість» сина-вчителя над батьком-наймитом, його остаточну відірваність від соціального стану, з якого нещодавно вийшов. Натомість батькове заключне слово (*А це не ти часом перед вчителями назвав мене наймитом? То правда, що ти тепер мені не син, а я тобі не батько, бо ти вже совість потеряв!*) (7, 271) покликане показати реципієнтові свідому свого людського первня особистість, якій притаманні гострий розум, почуття власної гордості, зневага до сина-перевертня.

Тональність епічної оповіді визначається присутністю в оповіданні об'єктивного оповідача, який ніби перебуває на периферії самої події та повідомлюваного факту. Оповідач веде об'єктивну оповідь, його роль зводиться до коментування й оцінки того, що відбулося в минулому. Однак не можна стверджувати, що тональність усього повідомленого є

нейтральною. Вона об'єктивна, стримана, частково безпристрасна й детермінована соціальним становищем головного персонажа та добором фактів для оповіді, що орієнтовано на відповідну реакцію слухачів (читачів). Відсутність драматичних ноток і перевага оповіді вказують на те, що в центрі усного оповідання перебуває повчальна подія, яка, хоч і трапилася в минулому, все ж може повторитися і в теперішньому чи майбутньому. Оповідачеві вдалося так розмістити головні факти своєї оповіді (бідкування родини наймита Логина, повідомлення про завершення його сином Демидонтом однокласної церковної парафіяльної школи і второкласної вчительської школи, вчителювання сина і гостини батька, епізод з небажанням сина-вчителя признавати при інших вчителях свого батька), що невелика кількість деталей минулого привертає увагу слухача (читача) і втримує її впродовж усієї оповіді. Тож емоційна реакція реципієнтів – співчуття до бідного наймита й осуд гордовитого сина-вчителя – є цілком закономірною. Свою присутність оповідач явно зрадив тільки в прикінцевій фразі своєї оповіді, коли висловив узагальнення: *Отак-то за старого часу було дітей вчити* (7, 271). Відтак оповідання спрямоване на утвердження етичних народних ідеалів, його етико-виховна функція обумовлена моральною позицією самого оповідача.

Наявність в моральній сентенції поняття «старого часу» наштовхує на думку, що підсвідомо оповідач порівнював колишні часи із сучасністю. Через випадок у житті старого наймита він зробив спробу відповісти на питання, які поставило перед українським селянством сьогоденне життя.

1. Франко І. *Bel parlar gentile* // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 37. Літературно-критичні праці (1906–1908). – К., 1982.
2. Мишанич С. Народні оповідання: Питання поетики. – К., 1986.
3. Драгоманов М. Малорусские народные предания. – К., 1876.
4. Франко І. Галицькі народні казки / В Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський. Впорядкував і порівняння додав І. Франко // Етнографічний збірник. – Т. 1. – Львів, 1895.
5. Гнатюк В. Деякі уваги над байкою // Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966.
6. Чистов К. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы // Фольклор. Текст. Традиция. – М., 2005.
7. Як син-вчитель батька наймитом назвав // Народні оповідання / Упоряд., прим. С. Мишанича; відпов. ред. М. Пазяк. – К., 1983.
8. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992.